

Ψυχόδραμα και Θέατρο του Καταπιεσμένου:
η συμπληρωματικότητα μιας αντίστροφης διαδρομής
Αλεξάνδρα Περιστεράκη, θεραπεύτρια μέσω παραστατικών τεχνών

Το θεραπευτικό θέατρο συνδυάζει την αφηγηματική επικοινωνία μεταξύ θεραπευόμενου και θεραπευτή με την αναπαράσταση μέσω δράσης, των εσωτερικών του συγκρούσεων προς επίλυση. Η ταυτόχρονη ύπαρξη αφήγησης και δράσης προσδίδει στη θεραπεία μια ιδιαίτερη δυναμική: συνδυάζοντας τη σκέψη με την εμπειρία και το νοιώθω με την έκφρασή του, ο θεραπευόμενος αποκτά τη δυνατότητα σύνθεσης ενός νέου ολοκληρωμένου βιώματος όπου ο νους και το σώμα αναγνωρίζουν αλληλένδετες πτυχές της ιστορίας του και αφουγκράζονται ξεχασμένες στιγμές και καταστάσεις που τη συμπληρώνουν. Επιπλέον, στις ομαδικές θεραπείες, οι σχέσεις που δημιουργούνται ανάμεσα στους συμμετέχοντες εντός αλλά και εκτός δράσεων, δημιουργούν ένα κατάλληλο πλαίσιο δοκιμασίας και επαναδιαπραγμάτευσης των συγκρούσεων, όπου η πραγματικότητα του ενός συμπληρώνεται από κείνη των άλλων.

Έτσι, ενώ στο πραγματικό παρελθόν η ημιτελής ερμηνεία μας αφήνει κενά όπου μπορούν και φωλιάζουν οι πληγές, η επαναφορά συμβάντων προς ομαδική επεξεργασία στον παρόντα χρόνο, απελευθερώνει νοερό χώρο για πληρέστερα, πολυεπίπεδα και εν γένει θεραπευτικά αποτυπώματα μιας νέας, διευρυμένης αλήθειας.

Στις θεραπείες μέσω παραστατικών τεχνών, τα θεατρικά, κινητικά, σωματικά, λεκτικά, συγκινησιακά και ψυχικά δρώμενα αποκτούν την ιδιαίτερη θεραπευτική διάσταση της υπέρβασης μέσα από διεργασίες που προκαλεί η τέχνη: εργαλείο έκφρασης, εργαλείο ερμηνείας, εργαλείο που φωτίζει το γίνεσθαι αλλά και το εν γένει, εργαλείο ενός ενδιάμεσου χώρου που συνδέει το τώρα με το πριν, το εγώ με το εσύ, το μέσα με το έξω και το κρυμμένο με το δημόσιο, οι συσχετισμοί που γεννιούνται σε μια δημιουργική στιγμή απογυμνώνουν την εμπειρία από πρωτότερες παγιωμένες εικόνες εισάγοντας τη δυνατότητα μετασχηματισμού της.

Το θεραπευτικό θέατρο χρησιμοποιεί δυο πλευρές της τέχνης: κείνη του βιώματος της δημιουργικότητας και κείνη της λύτρωσης μέσω θέασης. Σε κάθε περίπτωση, η συμμετοχή του θεραπευόμενου στη διεργασία είτε επιστρατεύει την έμφυτη δημιουργικότητά του (τον αυθορμητισμό και τη διάθεση για πειραματισμό), είτε τη βαθιά του ενσυναίσθηση (συγκινησιακή κατανόηση του άλλου ή/και ταύτιση μαζί του). Ωστόσο, η κάθε μέθοδος θεραπείας προτείνει συγκεκριμένες θεραπευτικές διαδρομές που διαμορφώνονται τόσο από τις θεμελιακές διατυπώσεις των εμπνευστών τους, όσο από τον εμπλουτισμό τους στην πολύχρονη εφαρμογή τους από τους ίδιους ή τους συνεχιστές τους.

Το Ψυχόδραμα και το Θέατρο του Καταπιεσμένου απαντούν «εδώ και σήμερα» στο κάλεσμα ανθρώπων που βιώνουν μια γενικευμένη δυσφορία τόσο στη σφαίρα του προσωπικού όσο σε κείνη του δημόσιου βίου. Αν και εξ αρχής ο Μορένο και ο Μποάλ εντοπίζουν στις προσεγγίσεις τους το συσχετισμό μεταξύ ατόμου και συνόλου, η διαδρομή των ίδιων αλλά και των μεθόδων τους προσδίδει διαφορετικά χαρακτηριστικά στον κοινό στόχο τους (η έναρξη θεραπευτικής διεργασίας στον ενδιαφερόμενο) και στους τρόπους επίτευξής του (θεραπευτική αλληλουχία, συμβολή και εμπλοκή συμμετεχόντων, επιλογή δράσεων και πλαίσιο δραστηριοτήτων): αφενός ο Μορένο ανάγει το ατομικό στο συλλογικό του πλαίσιο ενώ ο Μποάλ διακρίνει τις λύσεις για το ατομικό εντός του συλλογικού, αφετέρου τοποθετώντας την επιδιωκόμενη λύτρωση σε συγγενική προς το αρχαίο ελληνικό δράμα Κάθαρση (Μορένο) ή σε μετασχηματισμό της σύγκρουσης σε ενεργή αντίσταση ενάντια στην ατομική ή κοινωνική καταπίεση (Μποάλ), η σχετικότητα της επιδιωκόμενης συμφιλίωσης με την πραγματικότητα στην οποία αναφέρονται, σημαδεύει αποφασιστικά τις μεθόδους τους με κοινωνικές και πολιτικές προεκτάσεις.

Έτσι, ο πρωταγωνιστής του Μορένο δεν καλείται στον Μποάλ να βρει λύσεις πλαισιωμένος από την ομάδα, αλλά η ομάδα (ο καθένας εναλλάξ) προτείνει διαφορετικές εκβάσεις της δράσης, επικαλούμενη τη δυνατότητα παρέμβασης στο παρόν για ένα γεγονός του παρελθόντος, με σκοπό να βιωθεί αυτή η διαφορετικότητα ως βάλσαμο στο αρνητικό γεγονός και παρακαταθήκη για παρόμοιες ή κοντινές επερχόμενες εμπειρίες.

Ο Μποάλ εμπλέκει την ομάδα ως συνένωση πρωταγωνιστών για τους οποίους η διαχείριση της εσωτερικής σύγκρουσης του ενός γίνεται συλλογική υπόθεση. Στο «κοινοτικό» αυτό έργο ο καθένας από τους συμμετέχοντες αναγνωρίζει σημάδια μιας δικής του εμπειρίας, παρεμβαίνει, συνδημιουργεί πολύτιμα και ισότιμα, συμμετοχικά και εν τέλει λυτρωτικά, διότι η μικρή του συμβολή λειτουργεί ως απαραίτητη, μοναδική και αναντικατάστατη πινελιά στην τελική σύνθεση.

Οι ιστορικότητα των προσεγγίσεων διασαφηνίζει δομικά στοιχεία της κάθε μεθόδου: για ποιούς φτιάχτηκαν, πότε και πού εφαρμόστηκαν. Από τα πρώτα βήματα των εμπνευστών τους, από τις συνθήκες αποδοχής, επεξεργασίας, ανάπτυξης και εμπλουτισμού των ψυχοθεραπειών τους και τα πολιτισμικά πλαίσια που τους συνοδεύουν, αναβλύζει η διαφοροποίησή τους στην αντίληψη που έχουν για τη θέση και το ρόλο του ατόμου στο σύνολο και για τη σημασία του συνόλου στην ατομική ερμηνεία.

Ο Μορένο ξεκινά από την Ευρώπη της βιομηχανοποίησης και της αστικής κουλτούρας. Εργάζεται αρχικά ως ιατρός σε περιθωριακές ομάδες (πρόσφυγες, φτωχοί, ιερόδουλες, εργάτες) και θέτει τις πρώτες βάσεις της κοινωνιομετρίας παρατηρώντας το πλέγμα των σχέσεων ανάμεσα σε ανθρώπους που μοιράζονται κοινά χαρακτηριστικά. Την περίοδο του μεσοπολέμου μεταναστεύει στις Η.Π.Α. και λίγο μετά δημιουργεί μια πειραματική ψυχοθεραπευτική μέθοδο όπου επιδιώκεται η ενεργοποίηση του εσωτερικού κόσμου του συμμετέχοντα στον παρόντα χρόνο, η έκφρασή του και η επεξεργασία των συγκρούσεών του εντός μιας ομάδας. Επινοεί ένα πλαίσιο μετάβασης ανάμεσα στην αφήγηση και τη δράση, που ευνοεί την έκφραση του αυθορμητισμού και της δημιουργικότητας. Ενισχύοντας έτσι τον εσωτερικό διάλογο, ενεργοποιεί στο θεραπευόμενο την προσαρμογή στην πραγματικότητα και τη δυνατότητα συμφιλίωσης με την αρνητική εμπειρία του. Η ψυχοδραματική δράση αποτελεί αποτύπωμα και προέκταση ενός πραγματικού βιώματος που μοιράζεται, επανεκτιμάται και μετουσιώνεται σε νέο. Παράλληλα με την ομαδική ψυχοθεραπεία, αναπτύσσει και το κοινωνιόδραμα που επιδιώκει την ομαδική επεξεργασία ζητημάτων που αφορούν κοινωνικές ομάδες και κοινές πεποιθήσεις (όπως ο ρατσισμός, η φτώχεια, η ισότητα κλπ.). Συμπληρωματικά και αλληλένδετα, το ψυχόδραμα με το κοινωνιόδραμα αποτελούν δυο θεραπευτικές προσεγγίσεις του Μορένο: για την ατομική ιστορία εντός μιας ομάδας και για την ομάδα εντός κοινωνίας.

Ο Μποάλ ξεκινά από τη Λατινική Αμερική των πολιτικών διώξεων: γρήγορα απαγορευμένος στα νόμιμα θέατρα, δημιουργεί σε πλατείες και σοκάκια μια αντιστασιακή σκηνή που βασίζεται στην έκφραση και επεξεργασία όσων αποκρύπτονται ή καταστέλλονται. Η πειραματική του μέθοδος αναδύεται από την ανάγκη να εκφράζονται όσοι δεν εισακούγονται. Το Θέατρο του Καταπιεσμένου, αρχικά πολιτικό και παρεμβατικό θέατρο, αναπτύσσεται σε μέθοδο συλλογικής ανάλυσης και επαναδιαπραγμάτευσης της πραγματικότητας που πληγώνει. Φωτίζει τις εσωτερικές ψυχικές συγκρούσεις κάτω από το πρίσμα της κοινωνικής ασυνέχειας: η παραδοσιακή και λειτουργική κοινότητα αντιμετωπίζει συλλογικά την ψυχική δυσκολία, εντάσσοντάς την σε πλαίσιο όπου το ανήκειν που απουσιάζει από τις ανεπτυγμένες - και πόσο από τις ολοκληρωτικές - κοινωνίες, μπορεί και φροντίζει το άτομο ως μέρος ενός οργανικού συνόλου όπου δεν περισσεύει κανείς. Δεν επιδιώκει τη συμφιλίωση με αυτά που προκύπτουν από κοινωνικούς συμβιβασμούς: είτε θεωρώντας τον πολιτισμό πηγή συμβιβασμού, καταπίεσης και καταστολής, είτε καταγγέλλοντας την άνιση και άδικη πολιτική δομή ως αιτία βιολογικής, μορφωτικής και ψυχικής ανέχειας, αυτό που επιδιώκει είναι η αυτογνωσία και η συνειδητοποίηση. Συμπληρωματικά και αλληλένδετα, το Θέατρο του Καταπιεσμένου και η θεραπευτική του μέθοδος «Ουράνιο Τόξο του

Πόθου» αποτελούν προσεγγίσεις του ατόμου ως μέρος και γέννημα του συνόλου: η ευτυχία - γράφει ο Μποάλ - είναι μόνο συλλογική.

Δεν είναι τυχαίες οι διαδρομές μιας μεθόδου: το Ψυχόδραμα περνώντας τον Ατλαντικό, βρίσκει απήχηση σε έναν κόσμο ανεπτυγμένο τεχνολογικά, και μάλιστα στην ανιούσα της αίγλης του. Αποτελεί απάντηση στη δυσφορία που προκαλούν τα τεράστια μεγέθη των Η.Π.Α., οι μοναξιές των μεγαλουπόλεων, οι ανημπόριες μπροστά στα κοινωνικά αδιέξοδα των ήδη δημιουργημένων γκέτος, των μετέπειτα ψυχρών πολέμων και της αυτοματοποιημένης καθημερινότητας. Αποτελεί διαφορετική θέαση του ανθρώπου μπροστά στην παθητικότητα, την απομόνωση και την πλασματική υπεροχή.

Στην ανάποδη κατεύθυνση η μέθοδος του Μποάλ περνά τον Ατλαντικό και μετά από μια μικρή στάση σε Σκανδιναβικές χώρες, χαίρει αποδοχής και εφαρμογής στο Παρίσι που μόλις έζησε το «Γαλλικό Μάη». Ενσωματώνει την αναζήτηση για συσχετισμό του συλλογικού με το ατομικό, την ισχυρή ευρωπαϊκή παράδοση αμφισβήτησης των ορίων της ψυχοπαθολογίας με τις μεταδομικές προσεγγίσεις της κατασκευής και ενίσχυσης της ψυχικής δυσλειτουργίας, περικλείοντας τόσο τους προβληματισμούς για την έννοια της εξουσίας και της κανονικότητας, όσο και τις πρώτες απόπειρες για ανεύρεση κοινωνικής χειραφέτησης. Αποτελεί διαφορετική θέαση του ανθρώπου μπροστά στο δεδομένο, το στερεότυπο και τη πλασματική ειρήνη της δημοκρατικής δύσης.

Χαρακτηριστική η επισήμανση του Μποάλ όταν αποφάσισε να εκδώσει το δοκίμιό του για τη ψυχοθεραπευτική του μέθοδο: «εδώ που έχουμε δημοκρατία, πρέπει να βρούμε τι θα κάνουμε με το μπάτσο στο κεφάλι μας».

Το Ψυχόδραμα απαντά στη διαχρονική ανάγκη μας να μετατρέπεται η άγνωστη εμπειρία μας σε αναγνώσιμο πεδίο. Να τη βλέπουμε, να τη μοιραζόμαστε, να τη διαπραγματευόμαστε, να μετουσιώνεται σε νέα εμπειρία των οποίων οι άγνωστες ζώνες φωτίστηκαν, ονοματίστηκαν και απέκτησαν τη λυτρωτική χροιά μιας καινούργιας αλήθειας.

Το Θέατρο του Καταπιεσμένου απαντά στη διαχρονική ανάγκη μας να βιώνεται η μοναχική μας εμπειρία ως συλλογική. Να τη βλέπουμε, να τη μοιραζόμαστε, να τη διαπραγματευόμαστε ως τέτοια και να μετουσιώνεται σε νέα εμπειρία των οποίων οι ατομικές πτυχές φωτίστηκαν κάτω από το πρίσμα της κοινωνικής εμπειρίας, της συσχέτισης με τη συλλογική μνήμη, αποκτώντας τη λυτρωτική χροιά του ανήκειν και τη δυναμική μιας ευημερίας που δεν αποδέχεται την καταπίεση.

Ο Μορένο επιδιώκει τη λύτρωση μέσα από την Κάθαρση, μέσα από τη λύτρωση του πρωταγωνιστή που συμφιλιώνεται και απλόχερα διαχέει στους συμμετέχοντες τη δική του γαλήνη ως συλλογική. Ο Μποάλ θεωρεί ότι η Κάθαρση υπήρξε η μεγαλύτερη μέθοδος προσαρμογής του Καταπιεσμένου στον Καταπιεστή, ώστε να μην επαναστατεί.

Αντίστροφες και συμπληρωματικές διαδρομές του συλλογικού και του ατομικού: με τις ψυχικές δυσλειτουργίες να εντείνονται και τη κοινωνική δυσφορία να ζητά μοιρασιά και συλλογικοποίηση, το εδώ και τώρα της ελληνικής πραγματικότητας αναδεικνύει ολοένα την αλληλεξάρτηση της δημόσιας ψυχικής υγείας με την ατομική ευμάρεια. Οι κατακερματισμένες εικόνες μιας πραγματικότητας που παρουσιάζεται ως μόνη αλήθεια ζητούν απάντηση. Η αντίστροφη διαδρομή ατόμου-συνόλου και συνόλου-ατόμου που προτείνουν ο Μορένο και ο Μποάλ, προέκυψαν από διαφορετικές θεραπευτικές ανάγκες, σε διαφορετικούς τόπους και διαφορετικούς χρόνους. Κι αν υποθέσουμε ότι είναι σήμερα συμπληρωματικές, στην αμφίβολη έκβαση της ελληνικής πραγματικότητας, μοιάζουν όχι και τόσο αντίστροφες ή συμπληρωματικές, όσο αμφίδρομες.

Για βιβλία του Αουγκούστο Μποάλ στα γαλλικά (εκδόσεις La Découverte): Théâtre de l'opprimé (1996), L'Arc-en-ciel du désir. Du théâtre expérimental à la thérapie (2002), Jeux pour acteurs et non-acteurs : Pratique du Théâtre de l'opprimé (2004) και στα πορτογαλικά: A Estetica Do Oprimido, εκδόσεις Garamond (2009).